

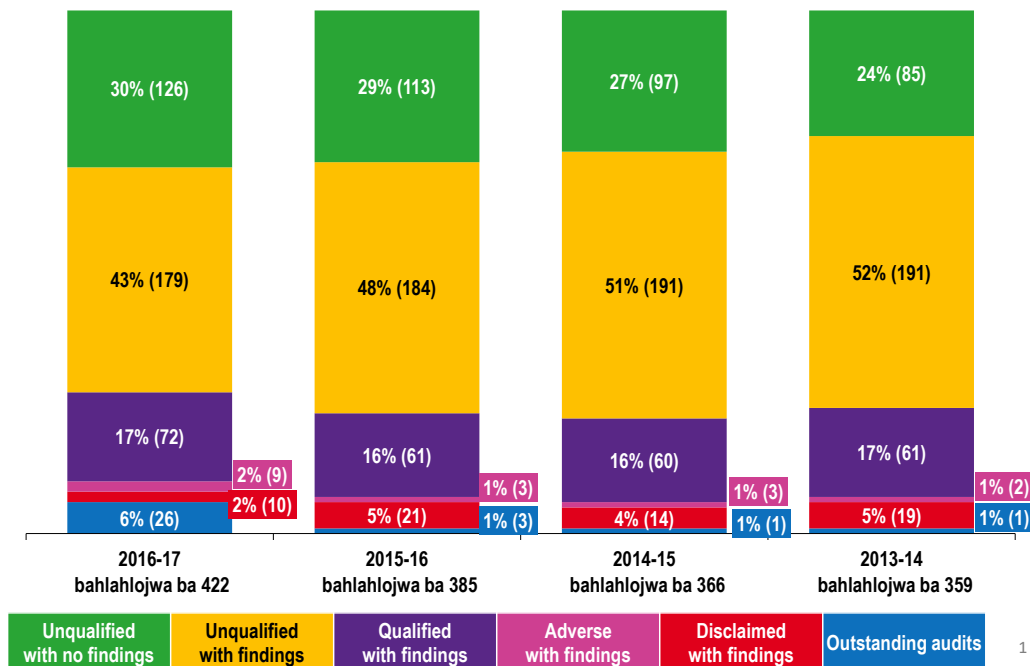

Mohlahlobikakaretso o beha ka ntlafalo e etsahalang butle empa e bonahalang ya dilemo tse nne diphethong tsa tlhahlobo ya ditjhelete mmusong wa naha le wa porovense

PRETORIA – Mohlahlobikakaretso (AG), Kimi Makwetu, kajeno o phatlaladitse diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete tsa naha le tsa porovense tse bontshang ntlafalo, le ha e etsahala butle, dilemong tse nne tse fetileng.

Diphetho kaofela di akareditswe ka tsela e latelang:

Diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete kaofela (bahlahlojwa kaofela)

A. Diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete tsa naha le tsa porovense

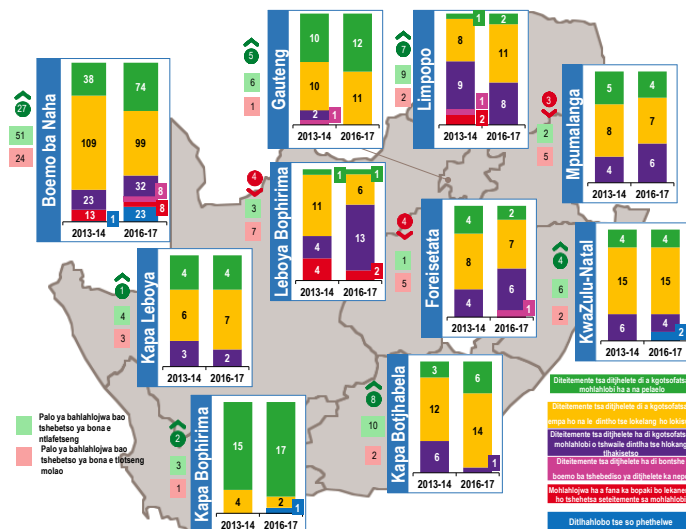
Boemong ba naha ho bile le ntlafalo e nyane diphethong, ya palo ya diphetho tsa tlhahlobo e kgotsofatsang e eketsehileng ho fihla ho 30% ya palokaofela ya bohle ba amehang tlhahlobong.

Ho tsa Porovense, Kapa Bophirima le Gauteng di tswetse pele ho ba le diphetho tse kgotsofatsang ka ho fetisisa. Ho boetse ho hlakile hore diphetho tse na di tshwarelletse selemo le selemo ka lebaka la hore boetapele bo toboketsa ntlheng ya tlwaelo ya ho ba le boikarabelo. Makwetu o tswetse pele ho bua ka dintlafalo diphethong tsa tlhahlobo ya ditjhelete tsa Kapa Botjhabela le Limpopo, a lebisela ditlwaelong tse ntle ka ho qolla dikarolo tse bapalwang ke boetapele ba lefapha la ditjhelete tsa mmuso le tonakgolo ya porovense.

Papisong le tseo, diphetho tsa Mpumalanga, Kapa Leboya le KwaZulu-Natal di ne di sa tsitsa dilemong tse nne fetileng, ka lebaka la hore boetapele ha bo potlakise dintho ka ho arabela botebo ba sesosa diphethong tsa tlhahlobo ya ditjhelete diporovenseng tse na.

Leboya Bophirima le Foreisetata, Makwetu o qollotse “ho se be le boikarabelo le maikemisetso a ho ba le botsamaisi bo etsang dintho ka tshwanelo” e le mabaka a tshwaetsang diphetho tsa boemo bo sa amoheleheng diporovenseng tse na. Setshwantsho sena se a fetoha ha ho shejwa mabaka a dikotsi tse amanang le ditaba tsa tsamaiso ya taolo ya dintho ho ya ka motjha oo di tsamaiswang ka oona ho fihla ho mohlalasi ho ya ho moreki (sheba karolo ya F).

Diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete tsa naha le tsa porovense (bahlahlojwa kaofela)

Ha diphetho kaofela tsa tlhahlobo ya ditjhelete di bontshitse ntlafalo e bonahalang, tswelopele e sitisitswe ke mabaka a jwalo ka ho se phethahatse ho ya ka melao le melawana, haholoholo dikarolong tsa taolo ya dintho ho ya ka motjha oo di tsamaiswang ka oona ho tloha ho mohlahisi ho ya ho moreki, ho se behe leihlo ka tshwanelo diphihlellong tsa bohlokwa tsa porojeke le ho se be le bokgoni ba ho tsamaisa ditjhelete tsa mafapha a mmuso ka tshwanelo.

B. Ditlhahlobo tsa ditjhelete tse sa phethelwang

Ho fihla ka la 31 Phato, ditlhahlobo tsa ditjhelete tse 26 (6%) di ne di eso phethelwe – keketseho ya ho tloha ditlhahlobong tsa ditjhelete tse 13 tse neng di eso phethelwe ka nako eo selemong se sa tswa feta. Mabaka a ka sehloohong e ne e le ho iswa ka mora nako kapa ho se iswe ha diteitemente tsa ditjhelete le lesedi le salletseng morao. Ditlhahlobo tsa ditjhelete tse robong tse salletseng morao di bile teng ka lebaka la hore mafapha a mmuso a ka hara South Africa Airways (SAA) le a mang potefoliong ya dipalangwa le mafapheng a mmuso a leke ho rarolla dingongoreho tsa oona tse tswellang – bokgoni ba setho ho tswella ka mesebetsi ya sona bonyane dikgwedi tse ding tse 12 ntle le tlhokeho ya ho rekisa diasete ho fumana tjhelete kapa kotsi ya ho lahlehelwa ke kgwebo.

C. Boemo ba ditjhelete ba bahlahlojwa

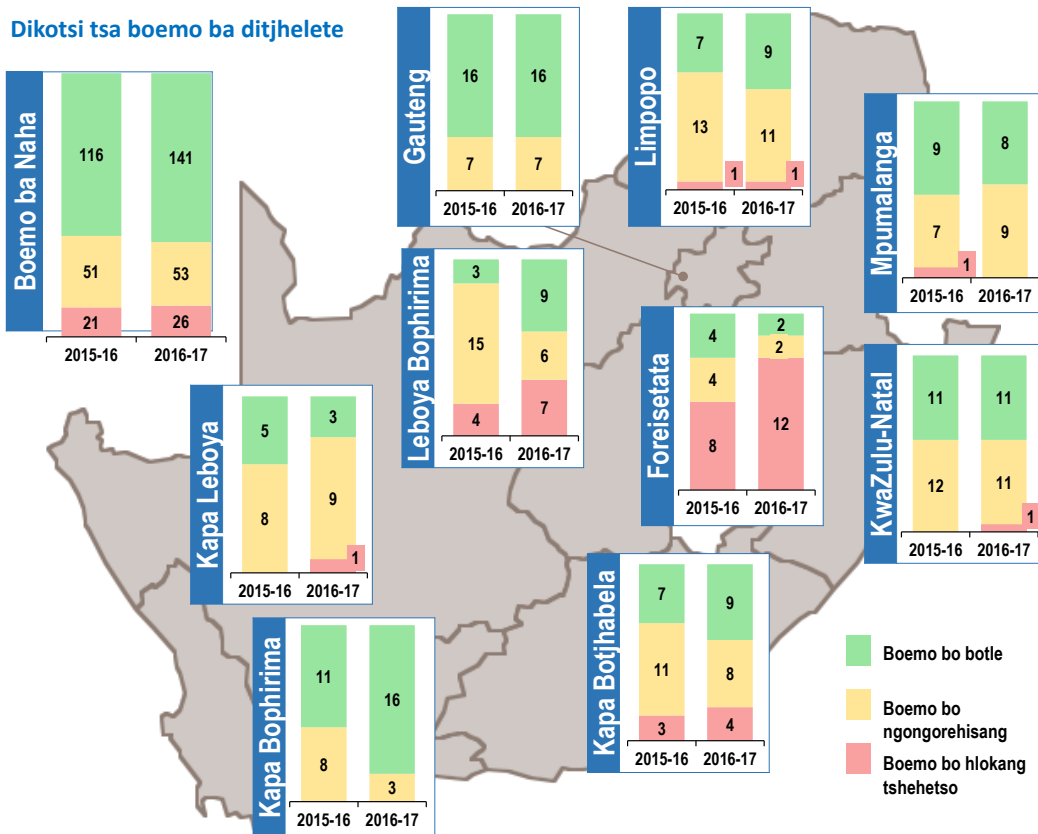
Dingongoreho tsa boemo bo tswellang bo ngongorehisang, jwalo ka ha ho boletswe ka hodimo, di etswa ke maemo a itshetlehileng mpefalong ya boemo ba ditjhelete ba bahlahlojwa.

“Ka kakaretso, ho na le tlwaelo e etsahalang ya ho hloleha ha mafapha ho laola ditjhelete tsa oona ka tshwanelo. Mafapha a mang ha a lefa bakolotwa ba oona ha dibajete tsa oona di qadile ho feela mme kahoo a qoba ho sebedisa tjhelete ho sa dumellwa, empa ditefo di entswe selemong se latelang, ho sebediswa tjhelete e behetsweng mabaka a mang.”

Kerafo e leqepheng le latelang e bontsha kakaretso ya bahlahlojwa le matshwao a dikotsi tsa ditjhelete:

Kakaretso ya bahlahlojwa le matshwao a dikotsi boemong ba ditjhelete

Dikotsi tsa boemo ba ditjhelete

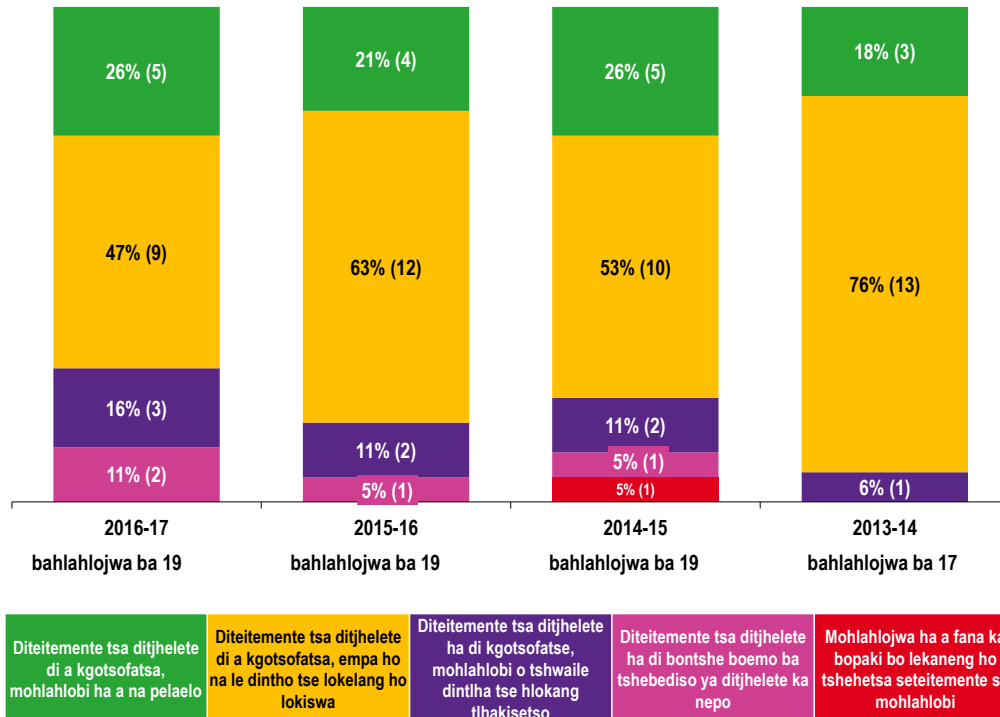
3

D. Mafapha a mmuso

Diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete tsa dikgwebo tsa mmuso (diSOE) di tswetse pele ho ba boemong bo se nang kgatelopele – hangata ka lebaka la ditaolo le ho beha leihlo ka tsela e sa amoheleng. “Boikarabelo ba tshebediso ya ditjhelete ya diSOE ke karolo eo ho sebetwang ka yona setjhabeng, ka ha ditjhelete tsa mmuso le ditshepiso tseo mmuso o fanang ka tsona tsa ho lefa dikadimo tsa bakoloti ba hlohang ho di lefa, di sebedisetswa ho tshehetsa diSOE tse ding,” ho sisintse AG.

Kerafo e leqepheng le latelang e bontsha diphetho tsa ditlhahlobo tsa ditjhelete tse 19 tse phethetsweng tsa dilemo tse fetang tse nne.

Diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete tsa SOE dilemong tse ka hodimo ho tse nne

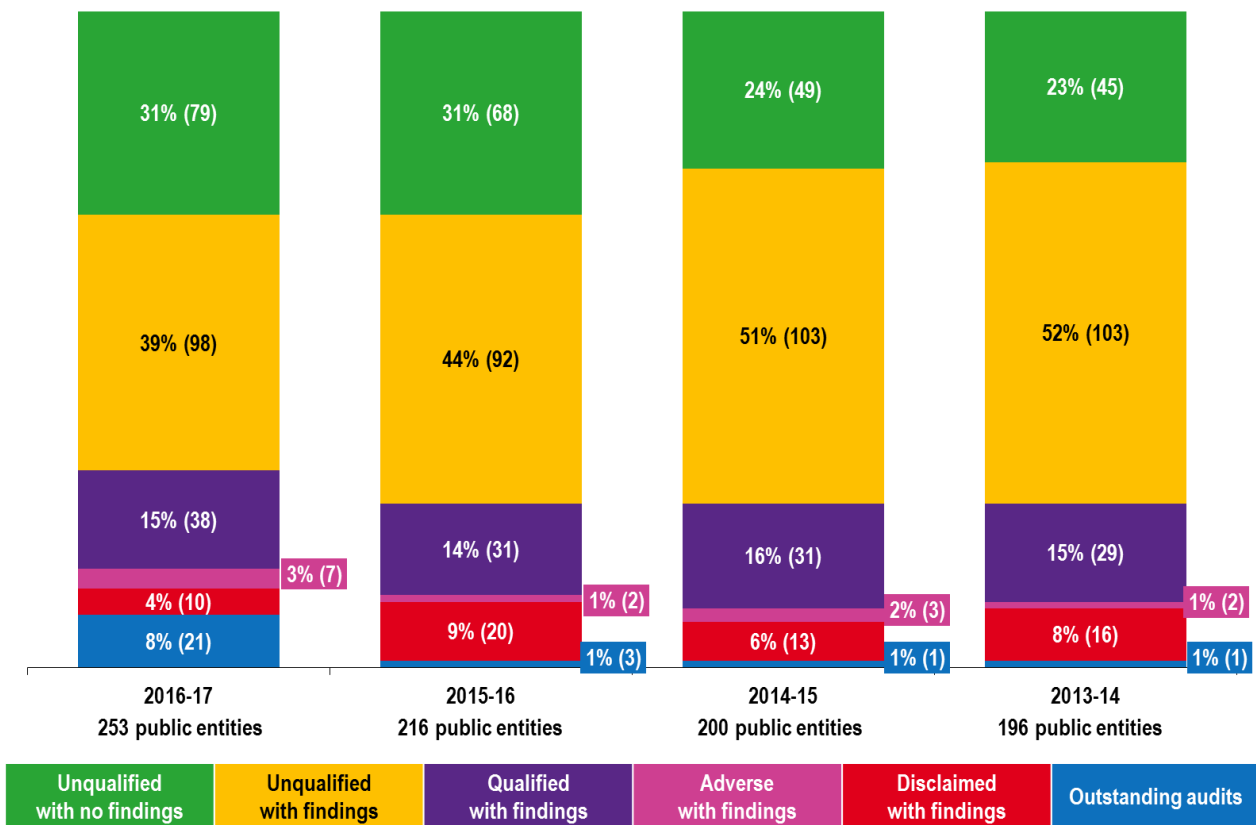

4

“Boemo ba tsamaiso ya mafapha boo pehelo ya diSOE e sa dumellaneng le bona, mme ho ne ho se na tsela e le nngwe tabeng ena. Boetapele ba dipolotiki le bona bo ne bo sa sebetse dintho ka mokgwa o tshwanang – diSOE tse ding di ne di na le tshebedisano, ha ho tse ding diqeto tse nkwang le tsamaiso e hlokehang ya leano e ne e se e loketseng,” ha realo AG.

Ditheo tsa setjhaba kaofela di bontshitse ntlafalo e nyane dilemong tse ka hodimo ho tse 4 tse sa tswa feta, ha 22% ya ditheo tsena e ntlafaditse diphetho tsa tsona tsa tlhahlobo ya ditjhelete mme 14% ya tsona e boela morao:

Diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete tsa mafapha a mmuso dilemong tse ka hodimo ho tse nne

E. Diphetho tsa tsamaiso le phethahatso ya mananeo a bohlokwa

Ho bontsha bohlokwa ba ho ba le boikarabelo ba ho sebedisa tjhelete ya mmuso le kameho ya maemo a ditjhelete a seng matle le taolo ya mosebetsi phethahatsong ya mananeo a bohlokwa, pehelo ya AG e kenyeletsa diphetho tsa tsamaiso le phethahatso ya mananeo a mahlano a bohlokwa a kentsweng ditekanyetsong tsa tshebediso ya ditjhelete tsa naha (ENE) tsa 2016-17.

Mananeo ana, a neng a na le bajete e kopaneng ya dibilyone tse 58,5 tsa diranta ke:

1. ntshetsopele ya infrastraktjha ya metsi
2. lenaneo le hlahisetsang setjhaba mesebetsi
3. infrastraktjha ya sekolo
4. tshireletso ya dijo le ntlafatso ya mobu
5. tjhelete ya kaho ya matlo.

AG o beha hore mananeo ana ha a fihlela dibeo tsa oona tse boletsweng ho ENE kapa ha a beha hore dibeo di fihletswe kapa tjhe le ha bajete eo ho neng ho fanwe ka yona e sebedisitswe. Ho beha leihlo ho sa lekanang le ho hloka boikarabelo diaseteng le dikolotong tse amanang le mananeo e ne e le mabaka a tlwaelehileng haholo a hlalosing taba ena.

AG o boletse hore: “Le ha ho sebedisa baemedi ba kenyang mananeo tshebetsong e le tsela e ntle haholo ya ho etsa dintho, mafapha ha a tsamaisa diporojeke hantle le ho ba le boikarabelo ka nepo diporojekeng tse neng di etswa ke baemedi bana. Tse ding tsa diporojeke tse neng di lefella ka mananeo ana di bontshitse bofokodi bo boholo ba phano e diehileng ya tshebeletso, mosebetsi wa boemo bo tlase le tlhokeho ya taolo.”

F. Taolo ya dintho ho ya ka motjha oo di tsamaiswang ka oona ho tloha ho mohlahisi ho ya fihla ho moreki (Supply chain management)

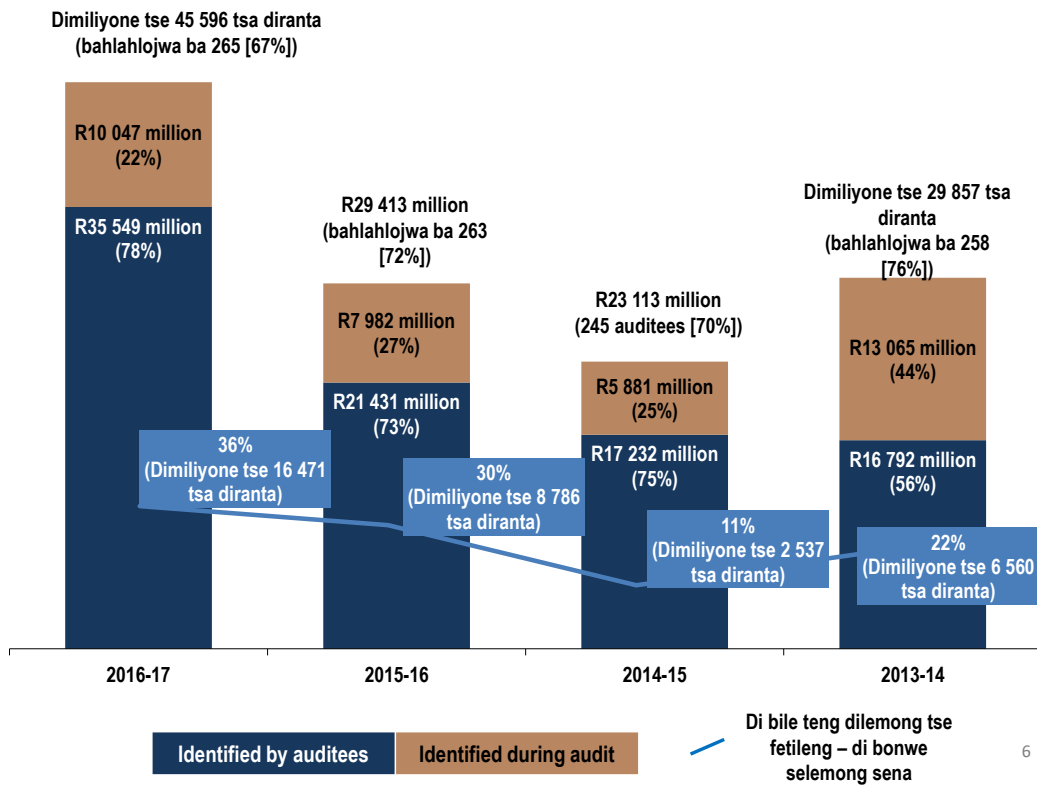
Diphephetso ka taolo ya dintho ho ya ka motjha oo di tsamaiswang ka oona ho tloha ho mohlahisi ho ya ho moreki di tswetse pele ho ba e nngwe ya dintho tse bakileng diphetho tse mpe tsa tlhahlobo ya ditjhelete.

Tshebediso ya ditjhelete e sa etsweng ho ya ka molao o amehang e a eketseha

Tshebediso ya ditjhelete e sa etsweng ho ya ka molao o amehang e eketsehile ka 55% haesale selemong se fetileng ho fihla dibiliyoneng tse 45,6 tsa diranta. AG o bolela hore tjhelete ena e ka ba hodimo ho feta moo, ka ha e sa kenyeletse tshebediso ya ditjhelete e sa etsweng ho ya ka molao o amehang, ya bahlahlojwa, moo ho ntseng ho etswa tlhahlobo ya ditjhelete (ho kenyeletswa le PRASA moo tshebediso ya ditjhelete e sa etsweng ho ya ka molao o amehang, ya selemo se sa tswa feta e neng e batla e lekana le dibiliyone tse 14 tsa diranta). Ho feta moo, 25% ya bahlahlojwa e boletse hore e bile le tshebediso ya ditjhelete e sa etsweng ho ya ka molao o amehang empa tjhelete kaofela ha e tsejwe, ha diteitemente tsa ditjhelete tsa bahlahlojwa ba 28 di ne di sa kgotsofatse ka ha tjhelete eo ba neng ba e boletse e ne e sa fella.

Kerafo e ka tlase e bontsha tlwaelo ya dilemo tse nne tshebetsong ya ditjhelete e sa etsweng ho ya ka molao o amehang, e sa kenyeng ditlhahlobo tse sa phethelwang ho fihla letsatsing la ripoto ena.

Tlwaelo ya dilemo tse nne tshebedisong ya ditjhelete e sa etsweng ho ya ka molao o amehang

Ha ka hodimo ho ka be ho boletse mabaka a tshebediso ya ditjhelete e sa etsweng ho ya ka molao o amehang, ya bahlahlojwa bao ditlhahlobo tsa bona di sa phethelwang ka letsatsi la pehelo ena, palokaofela ya tjhelete e sebedisitsweng ntle le molao o amehang e ne e ka nyolohela dibiliyoneng tse 65 tsa diranta.

Makwetu o boletse hore keketseho e kgolo e ka ba ka lebaka la bofokodi bo tswelang ba taolo ya dintho ho ya ka motjha oo di tsamaiswang ka oona ho tloha ho mohlalisi ho ya ho moreki. O bolela hore “le ha ho dumellwa kgeloho, re fumane hore hangata e ne e sa dumellwa; kapa, haeba e dumelletswe, kgeloho e ne e se na mabaka a utlwahalang”.

Bahlahlojwa ba KwaZulu-Natal, Foreisetata, Limpopo le Kapa Botjhabela e ne e le bona ba nang le seabo se seholo keketsehong e kgolo ya tshebediso ya ditjhelete e sa etsweng ho ya ka molao o amehang ha ho bapiswa le selemo se fetileng. Makala a nang le ditjhelete tse hodimo ka ho fetisisa tse sebedisitsweng ntle le molao o amehang e ne e le la bophelo (dimiliyone tse 11 777 tsa diranta), la dipalangwa (dimiliyone tse 6 378 tsa diranta) le la thuto (dimiliyone tse 6 090 tsa diranta).

Basebetsi ba etsang kgwebo le mmuso ntle le ho ipolela

Pehelo ya AG e tswella ho bolela hore ha ho a ba le ntlafalo tshebetsong ya dingongoreho tseo ofisi ya hae e di boletseng selemo le selemo ka dikonteraka tse fuwang basebetsi le ba malapa a bona ntle le boipolelo bo hlokehang ba hore diqeto tseo ba di nkang di ka ba tswela molemo ho na le ho fihlella sepheo sa mosebetsi.

Makwetu o toboketsa ntlha ya hore le ha ho se na molao o thibelang ho fa bafepedi dikonteraka tsa mosebetsi oo basebeletsu ba mmuso ba ka bang le kgahleho ho tsona, Melawana e lokisitsweng ya Tshebeletso ya Setjhaba (Public Service Regulations) e thibetse basebetsi ba mafapha ho etsa kgwebo le mmuso ho tloha ka la 1 Phato 2016. Boikarabelo ba ho phethahatsa ho ya ka melawana ena bo ho basebetsi ba mafapha, empa mafapha a na le boikarabelo ba ho beha phethahatso e jwalo leihlo. “Ho itshetlehlilwe diphethong tsa dikgwedi tse tshelletseng tse qalang tsa ho kenya melawana tshebetsong, ho bonahala hore boikarabelo bona ha bo etswe ho ya kamoo ho hlokehang.

Kameho ya diphephetso tsa taolo ya dintho ho ya ka motjha oo di tsamaiswang ka oona ho tloha ho mohlalisi ho ya ho moreki diporofaeleng tsa kotsi eo diporovense di ka bang ho yona

Ho fapana le manollo ya diporovense eo ho fanweng ka yona karolong ya A, tjhadimo ya diphephetso tse amanang le taolo ya dintho ho ya ka motjha oo di tsamaiswang ka oona ho tloha ho mohlalisi ho ya ho moreki e fetola maemo ho fihla moo Kapa Bophirima le Gauteng di iphumanang di wetse mokgahlaleng wa ho ba kotsing e mahareng le moo diporovense tsa Kapa Botjhabela, Limpopo le KwaZulu-Natal di tsamaelang mokgahlelong wa ho ba kotsing e hodimo. Foreisetata, Mpumalanga, Kapa Leboya le Leboya Bophirima di kentswe mokgahlelong wa ho ba kotsing e kgolo ka ho fetisisa ha ho buuwa ka taolo ya dintho ho ya ka motjha oo di tsamaiswang ka oona ho tloha ho mohlalisi ho ya ho moreki. Boemo ba naha le bona bo iphumana bo le kotsing e mahareng ho ya ho e hodimo. Dikotsi tse di ama boemo ba ditjhelete ba mafapha a mmuso hampe, le ho ka ba le dikameho tse mpe phihlellong ya dibeo tsa diporojeke tsa bohlokwa.

G. Taolo ya ditlamorao

AG o boletse hore bahlahlojwa ba bangata ba ne ba na le maano le ditshebetso tse hlokehang ho netefatsa hore ho hlwauwa ditlolo tsa molao le boqhekanyetsi le ho sebetswa ka tsona, empa ba kgethile ho se di sebedise – sesupo se hlakileng sa ho se be

le maikemisetso a ho jara boikarabelo. Ho bahlahlojwa ba 99 bao ofisi ya hae e ba hlahlobileng moo ho neng ho na le diqoso tsa tshebediso e mpe ya ditjhelete le boqhekanyetsi taolong ya dintho ho ya ka motjha oo di tsamaiswang ka oona ho tloha ho mohlalisi ho ya ho moreki, boraro ba tsona ha bo a etsa dipatlisiso diqosong mme dipatlisisong tse 32% di nkile nako e telele ho feta dikgwedi tse tharo.

O tswetse pele ho hlokomedisa hore “Ha feela boetapele ba dipolotiki, botsamaisi bo ka sehloohong le diofisiri di sa etse hore boikarabelo ba ditlolo tsa molao ebe ketso ya bohlokwa, tshebediso ya ditjhelete e sa etsweng ho ya ka molao o amehang, tshebediso ya tjhelete e sa dumellwang le tshebediso ya ditjhelete e sa hlokeheng hammoho le boqhekanyetsi le boitshwaro bo sa amoheleng di tla tswela pele. Sebaka se nang le bofokodi ba ho laola ditlamorao se ratwa ke bobodu le boqhekanyetsi, mme naha e ke ke ya kgona ho dumella hore tjhelete eo maikemisetso a tshebediso ya yona e leng ho sebeletsa batho e senyehe”.

H. Ho hanana le diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete

Makwetu o boletse hore tlwaelo ya ho hanana le diphetho tsa tlhahlobo e etswang ke ofisi ya hae e tswetse pele le ho ba matla ka 2016-17, mme e lebisitse tiehisong ya ditlhahlobo tse ding tsa ditjhelete.

“Ho amohelohile hore bao re ba hlahlobang (bahlahlojwa) ba be le dipotso ka sephetho sa ditlhahlobo, tse tshehetswang ka bopaki le kutlwisiso e utlwahalang ya tsa ditjhelete kapa mabaka a molao. Hape re dumela hore bongata ba ditaba tsa ditjhelete le tsa molao tseo ho sebeditsweng ka tsona ditlhahlobong bo thata mme hangata bo nang le kutlwisiso e ka fapanang le ya ba bang,” o a hlakisa.

Empa Makwetu o hatella hore ho bahlahlojwa ba bang, ho behwa kगतello dihlopheng tsa bahlahlobi ba ditjhelete ba ofisi ya hae ho fetola diphetho ho qoba diphetho tse mpe kapa hore bahlahlojwa ba bolele ka tshebediso ya ditjhelete eo ba sa e etsang ho ya ka molao o amehang – ntle le ho ba le mabaka a utlwahalang.

Qeto

“Ha jwale ho tadimilwe karolo e bapalwang ke bahlahlobi le boikarabelo ba bona ba molao haholo ba ho beha ka tshebetso e sa etsahaleng ka tshwanelo le taolo e sa phethahatsweng ka tshwanelo. Re ne re ntse re beha ka tsamaiso e mpe ya ditjhelete le

tshebetso, tshebetso e sa etsahaleng ka tshwanelo le ditlolo tsa molao re se na letswalo kapa re sa etse jwalo molemong wa ba bang – hangata re phetha molaetsa o le mong selemo le selemo. Lekaleng la setjhaba, ka mehla bahlahlobi ha ba mamelwe le dikeletso tsa rona ha di phethahatswe. Selemong sena se sa tswa feta sa botsamaisi, re etsa kgoeletso ho baokamedi ho shebisisa pehelo ena le ho netefatsa hore ho ba le boikarabelo tshebedisong ya ditjhelete ya mmuso,” o boletse jwalo.

Makwetu o bolela hore ofisi ya hae e ntse e ikemiseditse ho sebetsa ka thata thomong ya yona ya ho matlafatsa bolaodi le tshebetso ya ditjhelete mmusong wa naha le wa porovense, a hatella tlhoko ya ho phethahatsa dintho tsa motheo ka nepo; jwalo ka ha mookotaba wa pehelo ya hae e leng boikarabelo tshebedisong ya tjhelete ya mmuso: ho floha morerong wa yona ho fihla bathong.

O qetella ka hore “Boikarabelo le puso e ntle ke dintho tsa bohlokwa kahong ya tshebeletso ya setjhaba e phethahatsang dintho ka tshwanelo. Boikarabelo bo bolela hore boetapele bo ikarabela setjhabeng le ho jara boikarabelo ba diketso, diqeto le maano a bona. Mehopolo ena ya tokafatso ya maphelo a setjhaba le boikarabelo e boletswe molaong wa motheo wa naha le molaong o laolang mmuso wa naha le wa porovense”.

E ntshitswe ke: Mohlahlobikakaretso wa Afrika Borwa

Ho iteanya le ba amehang: Africa Boso • (012) 422 9880 • Africab@agsa.co.za

Latela AGSA ho Twitter: AuditorGen_SA

Tsebisiso ya Media: Ripoto e akaretsang e kopantsweng ka diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete tsa mmuso wa naha le wa porovense tsa PFMA e fumaneha ho www.agsa.co.za. Phatlalatso ena ya ditaba le diphetolelo tsa yona tsa Sezulu, Seqhotsa, Setebele, Seswati, Sesotho, Sepedi, Setswana, Sevensa, Setsonga le Afrikanse e tla fumaneha websaeteng ya rona.

Dintlha ka AGSA: AGSA ke institushene ya tlhahlobo ya ditjhelete e phahameng ya naha. Ka molao, ke yona feela institushene e lokelang ho hlahloba ditjhelete le ho beha ka moo mmuso o sebedisang ditjhelete tsa balefellaekgetho. Ena e ne e ntse e le ntho eo AGSA e tsepamisitseng monahano ho yona haesale ho ba teng ha yona ka 1911 – mokgatlo o ketekile nalane ya oona ya dilemo tse 100 tsa tlhahlobo ya ditjhelete lekaleng sa setjhaba ka 2011.